

Рецензія
на монографію Андрія Темченка «Традиційні замовляння:
семантичні трансформації та обрядові парадигми». –
Черкаси: «ІнтролігаТОР», 2014. – 572 с.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. однією з магістральних тем у сучасній українській і зарубіжній етнології є реконструкція семантики традиційних обрядів і вірувань. Не становить винятку і монографія А. І. Темченка, що свідчить про актуальність обраної проблематики. Крім цього, його книга є першим системним дослідженням семантики лікувально-обрядових текстів в українській етнології.

Монографія складається з двох основних частин, в яких А. І. Темченко з різних позицій вивчає семантику замовлянь. У першій частині («Семантична морфологія») дослідження відбувається на рівні форми, зокрема увага акцентується на особливостях звукової організації лікувальних текстів, їхньої ритміки, синтаксису і поетики. Провідною є думка автора, що «форма є не лише засобом вираження змісту, але його суттєвою частиною». В цьому аспекті проявляється міждисциплінарний характер монографії, про що свідчить застосування методів, запозичених із суміжних гуманітарних галузей, зокрема лінгвістики, фонетики, літературознавства і філософії (компонентний, лінгвістичний трансформаційний, експериментально-фонетичний, просодичний, генетичний аналізи). В першому підрозділі першого розділу автор акцентує увагу на семантичних особливостях частотності вживання голосних звуків, що створює специфічний звуковий малюнок лікувального тексту, правильне виголошення якого впливає на емоційні стани хворого, а також відтворює первинну міфологічну звукову картину світу, що пояснює текстові дублювання мотиву творення, де провідну роль відіграють голосні заднього ряду [а, о, у].

Заслужують на увагу висновки автора щодо семантики приголосних звуків. А. І. Темченко вважає, що насичення замовлянь глухими приголосними є магічним засобом зменшення болю, припинення кровотечі, заспокоєння різного виду психозів і неврозів. Розуміння звуку як елемента обрядової мови розвивається у процесі дослідження семантики звуконаслідування як способу синкретичного поєднання «природи» і «культури». Автор висловлює думку, що звукові імітації можуть бути рудиментами архаїчних мисливських вірувань, пов'язаних з давніми тотемними культурами. В цьому аспекті «розуміння звуку як інформаційної моделі дає змогу вийти за межі лише словесно-семантичного (понятійного) сприйняття міфу, умотивовує дослідження замовляння як багатовекторної операційної системи, за допомогою якої відбувається пізнання світу».

В наступному підрозділі розглядається семантика ритму, послаблення / посилення якого також впливає на формування семантичної архітектоники обрядового тексту. За спостереженнями автора інтенсивність ритму залежить від мети виголошення замовляння. Важливого значення набуває речитативна організація ритмічних стоп, що дає можливість варіювати такт, встановлювати логічний наголос на потрібних для обряду словах і звуках, що, у свою чергу, пояснює, чому різні мотиви мають специфічний ритмічний малюнок. В цьому аспекті актуальним видається вивчення синтаксичної організації замовляння (третій підрозділ першого розділу), зокрема семантики звертання, ствердження, перерахування і протиставлення, за допомогою яких посилюється ефективність магічно-лікувального тексту, демонструється його зв'язок з вищими силами.

Значну увагу приділено також поетиці замовляння (четвертий підрозділ першого розділу). Обрядова поетика обумовлена міфом, вона змінюється і варіюється залежно від обрядової

ситуації. Складність «прочитання» міфологічних смислів криється у тому, що сучасний дослідник, читаючи текст, сприймає його у суб'єктивно-об'єктивній площині. У міфі ці категорії нівелюються, оскільки суб'єктивне є таким лише умовно і для нього встановлюються, прийнятні для міфу, «правила гри», за межами яких значення міфу втрачається. Аналогічним чином слід розуміти поняття абстрактного, оскільки лікувальний текст є конкретними і практичним, хоча й «контактує» з потойбічним / невидимим світом. Про це свідчить те, що усі об'єкти замовляння мають свої (конкретні) імена, засобом який відбувається магічне маніпулювання тим, що вони називають.

Важливою складовою поетики є діалог (п'ятий підрозділ першого розділу), який розглядається А. І. Темченком як вторинна моделювальна система, що провокує створення вигідної для виконавця обряду ситуації на користь «свого», зокрема його пізнання, підкорення, відсилання або знищення. Відповідні функції обрядового діалогу порівнюються з терапевтичними практиками, що застосовуються в клінічній психіатрії.

У другому розділі до розгляду пропонується вивчення змісту замовляння, а саме: символіки тіла, числа, простору і часу. У процесі дослідження застосовані методи, що використовуються як провідні у літературознавстві, фольклористиці й етнології, зокрема: аналіз культурних концептів, структурний, порівняльно-історичний, а також атрибутивний метод.

Особливу увагу приділено вивченню семантики людського тіла (перший підрозділ першого розділу), яке розглянуто в межах міфологічної тринарності: голова / верх – серце / середина – утроба / низ. Ієрархічні відношення проявляються також у віруваннях про тілесну душу, яка локалізується в голові, серці і животі людини, що простежується в сучасній українській мові і виступає атавізмом у поняттях, пов'язаних з процесом народження. Аналогічні тенденції простежуємо в міфологічних описах голови, яка асоціюється з міфологічним верхом як «небесного» зразку тримірності: верх / очі – середина / вуха / ніс – низ / рот, що створює вторинні і третинні семіотичні моделюючі системи, які презентують поняття, що позначають «цей світ» і протиставляються образу безголової, сліпої смерті.

Цікавими є висновки автора щодо символіки кістяка, як аналогу світового дерева. Асоціативні відношення кістка і дерева регулюються залежно від обрядової ситуації, в тій чи іншій мірі переймаючи міцність, вертикальність, вегетативність, симетричність, гнучкість дерева.

Здійснення обрядово-лікувальних дій відбувається в певному просторі і часі, що зумовлює проблематику третього і четвертого розділів монографії. Специфіка лікувального обряду полягає у тому, що його виконавець, заручившись підтримкою вищих сил, переймає функції Творця, формуючи «новий час» і знищуючи «старий» – шкідливий, небезпечний для життя. В такому разі обрядовий час не завжди залежить від астрономічного і вимірюється терміном завершення лікувального обряду.

Аналогічним чином описується обрядовий простір, правильна організація якого впливає на результат магічного лікування. В горизонтальній площині важливою обрядовою дією є ствердження / стабілізація центру, силове поле якого формує його периферію. У вертикальній перспективі межі периферії не обмежені, натомість існують лише вектори «безмежного» верху і «бездонного» низу. Ключовою дією лікувального обряду є магічні маніпуляції з центром, що провокує зрушення усієї системи як способу знищення хвороби (коли це зрушення руйнує неправильний перебіг подій, результатом яких є хвороба). Запобіжною дією від неконтрольованого зрушення є сакральні покровителі – найбільш статусні християнські святі – Ісус Христос і Матір Божа.

Цікавими є дослідження, що стосуються символіки геометричних фігур, зокрема бінарного протиставлення кола і чотирикутника, як елементу загальної опозиції «природа – культура», що, у свою чергу, пояснює семантику апотропеїв, пов'язаних з колом.

Поряд із статичними просторовими моделями важливу функцію відіграє семантика подорожі, яка дублює аналогічні мотиви архаїчних епічних жанрів народної словесності. У замовляннях, так само як у казках, подорож здійснювали у виняткових ситуаціях – під час важкої хвороби, яка могла бути причиною смерті.

Одним із засобів моделювання міфологічного, а відтак і буденного простору є маніпуляції з тілом людини, семантику якого розглянуто у четвертому підрозділі другого розділу. Увага

концентрується на обрядовому сидінні як констатації переходу з однієї життєвої форми в іншу. На відміну від сидіння, як перехідного тілесного розташування між лежанням (покійника) і стоянням (живого), іншого значення набуває символіка сну як тимчасового лежання (п'ятий підрозділ другого розділу). Зважаючи на це особливу увагу звертали на «побачене» уві сні, а також ситуації *déjà vu*.

Крім змістовної компоненти позитивної оцінки заслуговує аналіз історіографії проблеми. На відміну від інших монографій, аналізу піддаються сучасні монографії і дисертації українських і російських вчених.

Підсумовуючи, зазначимо, що рецензована монографія А. І. Темченка «Традиційні замовляння: семантичні трансформації та обрядові парадигми» написана на ретельно підібраній джерельній базі з використанням сучасних теоретико-методологічних підходів дослідження, авторські висновки дозволяють суттєво поглибити наші знання з досліджуваної проблеми. Книга буде цікавою не лише науковцям, але й пересічним громадянам. Можна з упевненістю стверджувати, що рецензована монографія посяде гідне місце не лише в науковому доробку на ниві етнологічної науки, а й в історичній науці загалом.